

Provincie in de Stad

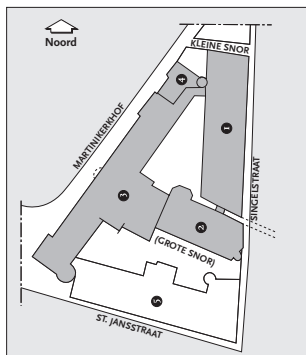
Jan van der Hoeve

Inleiding

Naar aanleiding van verbouwings- en herinrichtingsplannen heeft de afdeling Facilitaire Dienstverlening van de Provincie Groningen in 1998 opdracht verleend aan het Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve om een bouwhistorische opname en een waardestelling te maken van de oostvleugel van het oude Provinciehuis¹. Omdat dit in opzet 16e-eeuwse gebouw bij de restauratie van 1898/1900 in belangrijke mate is gereconstrueerd en op historiserende wijze is aangevuld, was een bronnenonderzoek naar oude bestekken, bouwtekeningen en dergelijke onontbeerlijk². Aansluitend heeft de Provincie in 1999 een aanvullende opdracht verstrekt voor een onderzoek naar het voormalige provinciale archiefgebouw (1880), het voorgebouw aan het Martinikerkhof (1914-17) en de bijbehorende conciërgewoning met de midden-16e-eeuwse gevel van het huis Cardinaal³.

Opbouw en structuur

Het oude Provinciehuis ligt op een terrein ten oosten van de Martinikerk, omsloten door het Martinikerkhof, de Sint Jansstraat, de Singelstraat en de Kleine Snor (afb. 1). Binnen dit bouwblok ligt tevens het voormalige gebouw van het Rijksarchief van de provincie Groningen, dat niet in het onderzoek was betrokken. Dit gebouw was namelijk tot voor kort eigendom van de Staat der Nederlanden en is in 1999 verkocht aan een particuliere belegger, die het verbouwen laat tot winkels en kantoren.

Afb. 1. Schematische plattegrond van het Provinciehuis met aanduiding van de onderdelen:

1. oostvleugel;
2. archiefgebouw;
3. voorgebouw;
4. conciërgewoning met gevel van het huis Cardinaal;
5. rijksarchief.

Tekening: Aletta Bastmeijer en
Studio van Stralen.

1. Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, *Martinikerkhof 12, Groningen, de oostvleugel van het oude Provinciehuis, bouwhistorische opname en waardestelling*. Utrecht, 1998 (rapport).
2. Het archiefonderzoek is verricht door Wija Friso.
3. Bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, *Archiefgebouw, voorgebouw en conciërgewoning van het Provinciehuis te Groningen, bouwhistorische opname*. Utrecht, 1999 (rapport).

De oudste kern van het Provinciehuis is de voormalige Sint Maartensschool, een Latijnse school verbonden aan de Martinikerk. Dit gebouw dateert uit het midden van de 16e eeuw⁴. Na de Reformatie werd de school overgeplaatst naar het toen ontruimde klooster van de Minderbroeders, gelegen aan de zuidzijde van de huidige Broerstraat. Na een korte tijd van leegstand werd de voormalige Sint Maartensschool bij resolutie van de Staten van Stad en Lande op 20 juni 1601 aangewezen als een provinciehuis voor landdagen en vergaderingen. Bij de noodzakelijke verbouwing werden onder meer materialen uit gesloopte kloosters gebruikt. In zijn 17e-eeuwse vorm valt het gebouw goed te herkennen op de vogelvluchtplattegrond van E. Haubois uit 1634 (afb. 2). Het langgerekte tweelaags gebouw met een steil zadeldak ligt aan de achterzijde van een ommuurd terrein aan het Martinikerkhof. De bakstenen gevels worden gekenmerkt door reeksen kloostervensters. Tegen de voorgevel stond een hoge achzijdige trappentoren met een uivormige spits. Over de inrichting van de ruimten is weinig bekend. Zeker is dat de kamers enkelvoudige balklagen bezaten, hoogstwaarschijnlijk voorzien van sleutelstukken. Vermoedelijk was er sprake van een geschilderde afwerking. Op het voorterrein stonden enige kleinere bijgebouwen.

In het vierde kwart van de 17e eeuw werd een aantal moderniseringën uitgevoerd en de interieurafwerving aanzienlijk verrijkt. In 1686 werd in de

Afb. 2. Detail van de vogelvluchtplattegrond van Groningen door E. Haubois (1634).
Foto: collectie Groninger Archieven.

Afb. 3. Overhoeks aanzicht van de schouw in de Statenzaal, gemaakt in 1686 door Matthias Kruyff. Het schilderij van Herman Collenius, genaamd 'Religie en vrijheid' dateert uit 1712. Sedert de bouw van een publieke tribune in 1898/1900 staat de schouw vrij in de ruimte.
Foto: collectie Groninger Archieven.

4. Stenvert e.a. 1998, 105.

Afb. 4. Zuidwand van de kamer van Gedeputeerde Staten, 1698/1700. Ontwerp en uitvoering zijn van de hand van Jan de Rijk en Allert Meijer. Foto: collectie Groninger Archiven.

Statenzaal een *'nieuwe sierlijke fransche schouw'* geplaatst van *'goed best en gesont wagenschot en het gesmeden (= gesneden) werck van goed noorsch lindenhout en het onderwerk van goede Bremer steen'*, naar ontwerp van Matthias Kruyff⁵. In de boezem van deze schouw bevindt zich een schilderij van Herman Collenius (1712), genaamd *'Religie en vrijheid'*. De schouw is verplaatst bij de uitbreiding van het gebouw in 1850 en aangepast bij de herinrichting van de Statenzaal door toevoeging van een publieke tribune achter de schouw (afb. 3). Uit een advies van P.J.H. Cuypers⁶ uit 1879 valt op te maken dat deze schouw op dat moment geschilderd was. Cuypers adviseerde dat de *'verflak moet worden afgenomen (en) het houtwerk in de was gezet'*, terwijl de zandstenen pilasters moesten worden *'gezuiverd, geschilderd en verguld, zooals een werk van dien tijd het vereist'*⁷.

De kamer van Gedeputeerde Staten op de eerste verdieping werd in de jaren 1698/1700 gemoderniseerd, waarbij een nieuwe interieurfwerking tot stand kwam naar ontwerp van de stadsbouwmeester en schrijnwerker Allert Meijer. De grootste ingreep betrof de vervanging van het bestaande vlakke plafond door zogenaamde wangewelven⁸. Na de sloop van de bestaande balklaag en een deel van de kap boven deze kamer werd een roosterwerk van grenenhouten balken aangebracht, omkleed met eikenhouten wagenschot. In verband met de grote overspanning werden de balken door middel van ijzeren ankers gekoppeld aan de nieuwe kappanten. De drie wangewelven bestaan uit schenkelconstructies met een beschot van eikenhout. Omdat de gewelflakken ongeschilderd bleven, moest de duurste kwaliteit eikenhout worden verwerkt.

De noordelijke kastenwand in deze ruimte is gemaakt door Jan de Rijk, naar ontwerp van Allert Meijer. Te oordelen naar de vorm en detaillering geldt dit waarschijnlijk ook voor de betimmering tegen de zuidelijke wand en voor de

5. Hermus 1987, 41.

6. Petrus (Pierre) Josephus Hubertus Cuypers (1827-1921) was de belangrijkste en invloedrijkste Nederlandse architect van de 19e eeuw. Hij werd in 1874 benoemd in het College van Rijksadviseurs, dat de Minister van Binnenlandse Zaken adviseerde bij bouwprojecten en verbouwingen van rijkswege en rijksgesubsidieerde restauraties door derden. Na opheffing van dit college in 1879 werd Cuypers benoemd tot Rijksadviseur voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Tegelijk vervulde Cuypers sedert 1876 de ambtelijke taak van Architect der Rijksmuseumgebouwen.

7. Brief van de Rijksadviseur voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst P.J.H. Cuypers, 9 juli 1879 (ARA, archief Biza, archief Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz., 1857-1890, inv.nr. 94).

8. Dergelijke gewelven zijn zeer zeldzaam en werden slechts in representatieve ruimten toegepast, waaronder de kerkmeesterskamer van de Leidse Pieterskerk en een kamer in het pand Lange Voorhout 40 in Den Haag, aldus B. Olde Meierink in: bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve, *Lange Voorhout 40, Den Haag, bouwhistorische opname*. Utrecht, 1997, 26 (rapport).

schouw. De wandbetimmering tegen de zuidelijke wand werd in 1850 en 1898 aangepast, overigens zonder wezenlijke veranderingen van het uiterlijk (afb. 4). De schouw uit circa 1699 bezit een rijk gesneden houten boezembetimmering op zandstenen pilasters. In deze betimmering bevindt zich sedert 1712 het schilderij de *'Gerechtigheid'*, vervaardigd door Herman Collenius.

Ook lambrizeringen onder de bestaande kloostervensters werden omstreeks 1699 vernieuwd. Bij de modernisering van deze vensters tot schuifvensters in de 18e eeuw zijn de lambrizeringen vervangen door wandbetimmeringen met pilasters tussen de vensters. Deze 18e-eeuwse wandbetimmeringen moesten bij de restauratie van 1898/1900 plaats maken voor lambrizeringen in de stijl van circa 1699, passend bij de originele betimmeringen van de noord- en zuidwand. De toenmalige schuifvensters werden toen gereconstrueerd in de vorm van 16e-eeuwse kloostervensters.

De modernisering van 1698/1700 betroffen niet alleen de Kamer van Gedeputeerde Staten. Zo is bijvoorbeeld bekend dat ook de Rekenkamer op de eerste verdieping een nieuwe interieurafwerking kreeg. Hiervan is een houten schouw op zandstenen pilasters bewaard gebleven, die bij de restauratie van 1898/1900 herplaatst werd in een veel hogere kamer op de begane grond.

Van 18e-eeuwse bouwfasen in het gebouw zijn weinig onderdelen bewaard gebleven, omdat deze bij de restauratie van 1898/1900 zijn vervangen door elementen in de 16e- en 17e-eeuwse stijl. Uit oude tekeningen is bekend dat de oorspronkelijke kloostervensters in de 18e eeuw zijn gemoderniseerd met inbegrip van een aantal lambrizeringen en wandbetimmeringen. In 1803 zijn deze vensters vervangen door 'Engelse ramen' of schuiframen.

In het midden van de 19e eeuw nam het takenpakket van de Provincie aanzienlijk toe, evenals het aantal ambtenaren. Ook werden de zittingen van de Provinciale Staten openbaar, zodat publieksvoorzieningen noodzakelijk werden. In 1849 werd een eerste publieke tribune in de Statenzaal gebouwd. In het daaropvolgende jaar kwam aan de zuidzijde een uitbreiding tot stand, naar ontwerp van de Provinciale Waterstaat. De uitbreiding heeft een soortgelijke massa en indeling als het bestaande gebouw, zoals met name valt te zien aan de regelmatige plaatsing van smalle vensters. Wel is moderne steen toegepast.

In de tweede helft van de 19e eeuw werden steeds meer klachten geuit over het bestaande gebouw, dat zowel bouwkundige als logistieke problemen kende. Pas in de jaren '90 van de 19e eeuw werden meer concrete plannen voor een verbouwing en restauratie ontwikkeld. De eerste ontwerpen van Jacobus van Lokhorst, de Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz., dateren uit 1894⁹. De definitieve plannen en het bestek zijn ingediend in 1898. Van deze restauratie zijn vrijwel alle werk- en detailtekeningen bewaard gebleven, deels op ware grootte. Enkele van deze tekeningen zijn voorzien van kleine gaatjes om getekende profileringen zo goed mogelijk over te zetten op het te bewerken materiaal.

9. Jacobus van Lokhorst (1844-1906) werd in 1878 aangesteld als Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz., ten behoeve van de bouwprojecten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Hij heeft in deze functie bijna vijftig projecten tot stand gebracht waaronder: Botanisch Laboratorium, Farmaceutisch Laboratorium, Fysisch Laboratorium, Laboratorium voor Hygiëne en Farmacologie, Mineralogisch-geologisch Instituut, Pathologisch-anatomisch Laboratorium, Provinciaal Archief, Rijkslandbouwproefstation en een uitbreiding van de Universiteitsbibliotheek te Groningen.

Afb. 5. Statenzaal tijdens een vergadering omstreeks 1900. De interieurafwerking dateert uit de periode 1898/1900, terwijl de onderdelen geïnspireerd zijn op 16e-eeuwse voorbeelden. Foto: collectie Provincie Groningen.

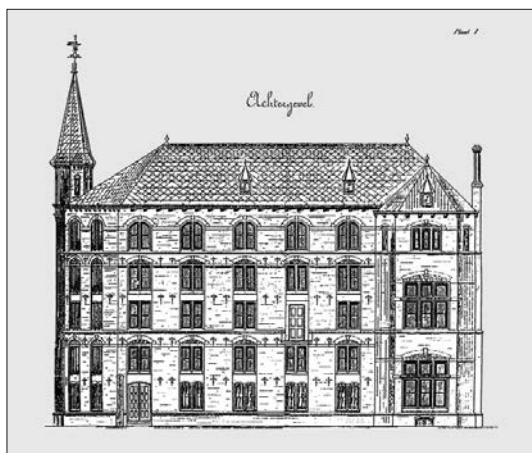
Voor het exterieur gingen deze plannen uit van een reconstructie van het 16e-eeuwse aanzicht van het gebouw. Hiertoe werden de gehele zuidgevel, met inbegrip van de uitbreiding uit 1850 en een groot deel van de oostgevel, voorzien van een klamp van kloostermoppen. De vensters werden verbouwd tot kloostervensters met draaibare ramen en luiken aan de onderzijde en vast glas in lood aan de bovenzijde. In de noordgevel werd het bestaande metselwerk in moppen aangevuld, waarbij 18e- en 19e-eeuwse wijzigingen ongedaan gemaakt werden. Kloostervensters van 16e-eeuws model, omgeven door een rand van moppen, vervingen aan deze zijde de schuifvensters; het metselwerk van de uitbreiding uit 1850 bleef echter ongewijzigd. De aanpak van de gevels maakt al duidelijk dat de restauratie in de eerste plaats gericht was op herstel van een historisch beeld en niet zozeer op de authenticiteit van de constructie of het materiaal. Ook de vervanging van de complete kapconstructie past in dit beeld. Indeling en interieurafwerking van het gebouw werden grondig gewijzigd, waarbij functionaliteit en representatie belangrijke afwegingen vormden. De representatieve ruimten kregen een afwerking met toepassing van elementen naar 16e of 17e-eeuws model. Hierbij zijn onder meer gebruikt: eikenhouten balken met consoles en sleutelstukken, lambriseringen van Delfts blauwe of polychrome tegels en eikenhouten betimmeringen- en lambriseringen¹⁰. Maar steeds is herkenbaar dat het een creatie uit 1898 betreft.

Van deze aanpak is met name de Statenzaal een goed voorbeeld (afb. 5). Voor de tegellambriseringen en de tegelwanden van de schouwen werden grote partijen 17e- en 18e-eeuwse tegels aangekocht, afkomstig uit verschillende delen van het land. Daarnaast werden ook grote partijen nieuwe tegels aangeschaft, voorzien van oude motieven. De bestaande interieurafwerking bleef slechts bewaard in de kamer van Gedeputeerde Staten. Deze kamer is uitermate zorgvuldig gerestoreerd en gereconstrueerd naar de toestand van circa 1700, waarbij de latere toevoegingen, zoals 18e of vroeg-19e-eeuwse lambriseringen zijn vervangen door historiserende elementen. Verder zijn van de bestaande afwerkingen enige schouwen behouden, deels herplaatst in andere ruimten. Al met al geeft het gebouw een goed beeld van de filosofie en aanpak van een laat-19e-eeuwse restauratie.

10. Een aantal balken is uitgevoerd in staal en voorzien van een eikenhouten betimmering.

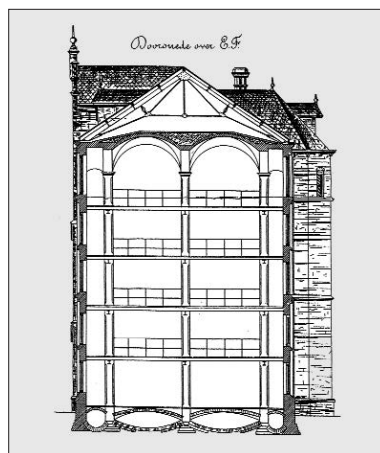
In de jaren '70 van de 19e eeuw werden de eerste plannen ontwikkeld om de archieven van de provincie onder te brengen in een zelfstandig gebouw, mede omdat de bestaande opslag, onder meer op de zolder van de oostvleugel, niet meer voldeed. Na een langdurige zoektocht naar geschikte gebouwen of locaties, wees de Minister van Binnenlandse Zaken in maart 1880 het terrein op de hoek van de Singelstraat en de Grote Snor als bouwlocatie aan voor een zelfstandig archiefgebouw. Opdracht voor een ontwerp werd verstrekt aan J. van Lokhorst, de Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz. Reeds in april legde hij twee ontwerpvarianten voor. Gekozen werd de variant, waarbij het bestaande lokaal voor zomervergaderingen werd gesloopt en een vergaderruimte in het archiefgebouw werd opgenomen. In september vond de aanbesteding plaats, waarbij de voorkeur uitging naar Klaas de Grooth, een aannemer uit Helpman. De bouw liep minder voorspoedig dan gedacht, zodat het gebouw pas op 1 juni 1883 in gebruik genomen kon worden.

Het gebouw werd sterk bepaald door functionele overwegingen van een efficiënte en brandvrije opslag van archivalia (afb. 6 en 7). Ter voorkoming van brandoverslag was gekozen voor een vrijstaande situering, terwijl de verbinding met de oostvleugel slechts bestond uit een portaaltje en een ijzeren luchtbrug. Ook de scheiding tussen het voorgebouw en het depotgebouw moest het brandgevaar reduceren. Het gebouw is opgetrokken uit brandvrije materialen, zoals steen en ijzer. Zo zijn bijvoorbeeld voor de draagconstructie van de kap ijzeren Polonceauspanten toegepast (afb. 7). Om (brandgevaarlijke) kunstverlichting in het depot te voorkomen, werd optimaal van natuurlijk licht gebruik gemaakt door middel van veel vensters. Vides en ijzeren roostervloeren moesten ervoor zorgen dat de lichttoetreding maximaal was. Voor een efficiënte opslag van archivalia is gekozen voor een geringe verdiepingshoogte in het depotgebouw, zodat

Afb. 6. Noordgevel van het archiefgebouw, definitief ontwerp van J. van Lokhorst (1880). Het depot is herkenbaar aan de geringe verdiepingshoogte.

Foto: collectie ARA, Den Haag.

Afb. 7. Dwarsdoorsnede van het depotgebouw van het archiefgebouw.

De draagconstructie bestaat uit stenen wanden en kolommen, ijzeren roostervloeren op ijzeren balken, stenen gewelven en ijzeren Polonceauspanten.

Foto: collectie ARA, Den Haag.

alle planken in de kasten zonder trapjes bereikt kunnen worden. De ijzeren roostervloeren waren in deze nog een extra voordeel omdat de constructiehoogte gering is. Op die wijze kon het depotgebouw in vijf lage verdiepingen verdeeld worden. Het verticale transport geschiedde via de ijzeren spiltrap in de ronde trappentoren op de hoek van de Singelstraat en de Grote Snor.

Het voorgebouw bevatte dienstruimten, het hoofdtrappenhuis, representatieve ruimten voor de archivaris en een vergaderzaal. Stukken konden geraadpleegd worden in de kamer van de archivaris, na afspraak. Deze ruimten hadden een zoldering van ijzeren balken met bakstenen troggewelfjes, eveneens ter preventie van brand. De sjabloonschildering op de troggewelfjes in de voormalige kamer van de archivaris zijn in 1975 vernieuwd, naar gevonden resten.

Van de uitbreiding uit 1900 resteert, na de sloop in 1914, alleen nog een reliëf boven de deur in het archiefgebouw. De voltooiing van het gebouw voor het Rijksarchief en het Stadsarchief aan de Sint Jansstraat in 1922 betekende een herverdeling van de archivalia, zodat in het oude gebouw lange tijd voldoende opslagruimte was voor de archieven. In de jaren zeventig is het archiefgebouw tot foyer van de Statenzaal en bibliotheek verbouwd, waarbij onder meer de gietijzeren roostervloeren zijn vervangen door betonnen vloeren. Ten behoeve van een betere aansluiting tussen de verschillende gebouwen zijn in het voorgebouw tussenvloeren aangelegd, onderling met elkaar verbonden door een lift.

Voorgebouw

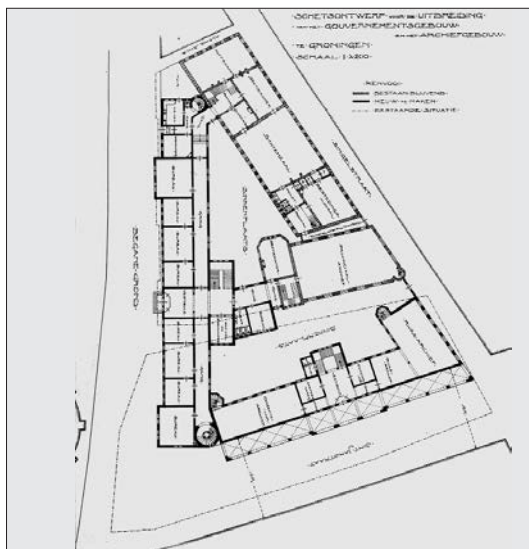
Tot in het derde kwart van de 19e eeuw had het Provinciegebouw (de huidige oostvleugel) een ommuurd voorterrein aan de zijde van het Martinikerkhof. Tegen de muur stonden slechts enige relatief kleine gebouwen. De oprichting van de Provinciale Waterstaat in 1865 betekende een aanzienlijke uitbreiding van het aantal ambtenaren. Hiervoor was binnen het bestaande complex geen ruimte en dus was een aanzienlijke uitbreiding van het complex noodzakelijk. De meest voor de hand liggende locatie voor nieuwbouw was het voorterrein, grenzend aan het Martinikerkhof. Het ontwerp voor de nieuwbouw werd gemaakt door de Provinciale Waterstaat zelf, die niet alleen belast was met de waterhuishouding in de provincie maar ook met het beheer van de provinciale gebouwen. Voor de bouw van de kantoorvleugel aan het Martinikerkhof (1869/1871) moesten niet alleen de gebouwen op het voorterrein worden gesloopt, maar ook de trappentoren van de 16e-eeuwse oostvleugel en de bebouwing aan de Grote Snor. Het tweelaags gebouw met hoekrisalieten en een drielaags middenrisaliet was uitgevoerd in een monumentale eclectische architectuur met ontleningen aan onder meer het Classicisme en de Franse neobarok.

Omstreeks de eeuwwisseling nam het aantal ambtenaren in provinciale dienst dusdanig toe, dat er weer een schrijnend ruimtegebrek ontstond. Op het eigen terrein van de Provinciale Waterstaat was uitbreiding niet meer mogelijk. Daarom werd naar alternatieven gezocht. Een goede mogelijkheid deed zich voor in een samenwerkingsverband met het Rijk en de Gemeente Groningen, waarbij het terrein tussen de Grote Snor en de Sint Jansstraat werd betrokken. De Gemeente ontwikkelde in deze periode namelijk plannen voor een aanzienlijke verbreiding van de Sint Jansstraat, waartoe het gros van de percelen in dit bouwblok onteigend moest worden. Na sloop van de bebouwing kon een aantal overheidsgebouwen worden gerealiseerd, namelijk de uitbreiding van het Provinciehuis en de bouw van een gecombineerd Rijks- en Stadsarchief.

Op initiatief van de Provinciale Staten maakte J.A.W. Vrijman¹¹, de Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz., een plan voor de bouw van een nieuw provinciekantoor aan het Martinikerkhof in combinatie met een archiefgebouw voor het Rijk en de Gemeente. Dit plan ging uit van de gewenste verbreding van de Sint Janssteeg tot de Sint Jansstraat. Hierbij zou de Grote Snor als verbindingssteegje tussen de Singelstraat en het Martinikerkhof vervallen en worden herbestemd tot een binnenhof. Het eerste plan werd op 1 juli 1911 aangeboden aan Gedeputeerde Staten. Na langdurige onderhandelingen tussen Rijk, Provincie en Gemeente over het programma van eisen, grondruil, financiën, exploitatievergoedingen en andere zaken keurde de Minister van Binnenlandse Zaken het meermalen gewijzigde en aangepaste plan uiteindelijk goed op 11 november 1914 (afb. 8). Dit betekende dat de kantoorvleugel aan het Martinikerkhof (1870) gesloopt moest worden. Hiertegen waren echter nauwelijks bezwaren, omdat het gebouw in een slechte bouwtechnische toestand verkeerde. Deze beoordeling zal ongetwijfeld mede zijn ingegeven door de wens tot sloop van het gebouw en de geringe waardering van de architectuur. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 waren de omstandigheden voor de bouw slecht. In verband met de onzekere prijsontwikkeling van bouwmaterialen werd besloten om het werk niet aan te besteden aan een aannemer, maar in regie uit te voeren¹². Daartoe werd een arbeidscontract gesloten met de aannemer R. Jansen, die onder meer het Academieggebouw had gerealiseerd. Het Rijk kocht rechtstreeks de materialen tegen de actuele marktprijs.

Het voorgebouw werd uitgevoerd in Groninger neorenaissancestijl, die gekenmerkt wordt door de bakstenen gevels met banden en lijsten van natuur-

Afb. 8. Uitbreiding van het Provinciehuis en bouw van het Rijksarchief, ontwerp-tekening uit circa 1914 van J.A. Vrijman.
Foto: collectie Groninger Archieven.

11. Johannes Antonius Willibrordus Vrijman (1865-1954) was tussen 1888 en 1906, als Bouwkundige en Architect voor Gebouwen van Onderwijs enz., de assistent van J. van Lokhorst. In die functie heeft hij waarschijnlijk veel invloed gehad op de uitvoering van de werken van Van Lokhorst. Na het overlijden van Van Lokhorst in 1906 werd hij benoemd tot Rijksbouwkundige voor Gebouwen van Onderwijs enz. Deze titel werd in 1920 vervangen door Rijksbouwmeester voor de Onderwijsgebouwen. In Groningen staan het Academieggebouw, het voorgebouw van het Provinciehuis en het Rijksarchief op zijn naam.
12. Bij een normale aanbesteding viel een hoge prijs te verwachten, omdat de aannemers zich moesten indekken tegen de te verwachten prijsstijgingen bij aanhoudende oorlogsomstandigheden. Eventuele prijsdalingen bij de beëindiging van de oorlog konden niet verrekend worden.

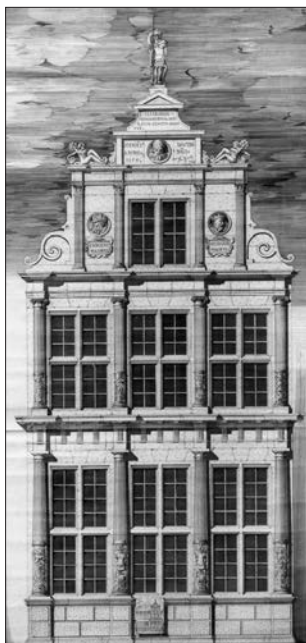
steen, de kloostervensters en de toepassing van de rijk gedecoreerde erkers, entreepartij en geveltoppen. De interieurafwerking is sober en eenvoudig. Alleen de entreehal, het hoofdtrappenhuis en de representatieve ruimten op de eerste verdieping bezitten een rijkere afwerking.

Na oplevering van het Provinciehuis in 1917 werd een start gemaakt met de bouw van het Rijksarchief aan de Sint Jansstraat, dat in 1922 gereed kwam. De koppeling tussen beide gebouwen bestaat uit een hoge trappentoren, die een belangrijk herkenningspunt voor het Provinciehuis vormt. Sedert de voltooiing van het gebouw in 1917 hebben slechts periodiek onderhoud en kleinschalige verbouwingen plaatsgevonden, waarbij de bestaande architectuur ten volle gerespecteerd is. De voornaamste verbouwingen bestonden in het uitdiepen van de kruipruimten onder het gebouw tot volwaardige kelderruimten in de jaren '50 en de toevoeging van een aanbouw voor onder meer toiletten op de noordelijke binnenplaats in de jaren '70. Naar aanleiding van een interne verhuizing in 1965 werd de interieurafwerking van een aantal kamers gemoderniseerd. Ook in de jaren '90 hebben aanpassingen van de interieurafwerking plaatsgevonden.

Gevel van het huis Cardinaal

De aansluiting tussen de 16e-eeuwse oostvleugel en het voorgebouw aan het Martinikerkhof bestaat uit een lager tussenlid, dat tot voor kort in gebruik was als conciërgewoning. In eerste instantie had J.A.W. Vrijman een gevel ontworpen in een soortgelijke neorenaissancestijl als het voorgebouw. Pas tijdens de bouw (vermoedelijk in 1915) werd besloten om hier de gevel van het huis Cardinaal te herplaatsen, die reeds sedert 1893 in opslag lag. In het ontwerp waren kleinschalige aanpassingen noodzakelijk.

Huis Cardinaal was een L-vormig patriciërshuis aan de Oude Kijk in 't Jatstraat (ter plaatse van nummer 38). De dwarsvleugel was in 1559 voorzien van een bijzondere zandstenen topgevel in renaissancestijl (afb. 9). Op grond van

Afb. 9. Voorgevel van het huis Cardinaal in de Oude Kijk in 't Jatstraat, reconstructietekening uit 1894 van A.H. van Lit jr.
Foto: collectie Groninger Archieven.

een stilistische vergelijking wordt algemeen aangenomen dat de gevel in Emden is gemaakt en kant-en-klaar als bouwpakket naar Groningen is verscheept. Bekend is dat de opdrachtgever, Pauwel Cornelis of Pauwel Korffken, banden had met deze stad. Bij de sloop van het huis in 1893 werd de gevel gekocht door het Groninger Museum voor Oudheden in de hoop *'dat weldra de gevel weder in hande van een anderen eigenaar zal overgaan, om eerlang opnieuw in Groningen te worden opgericht'*¹³. In 1914 zag de toenmalige Rijksarchivaris J.A. Feith zijn kans schoon om de gevel in het nieuwe Provinciehuis op te nemen. Hiertoe waren wel enige aanpassingen aan de gevel noodzakelijk, waaronder de toevoeging van een verhoogde plint en de verhoging van de geveltop door tussenvoeging van een vensterpartij in een rolwerkcartouche. Daarmee werd de oorspronkelijke flauwe helling van de geveltop veel steiler. Klauwstukken (naast de geveltop) vervingen de oorspronkelijke beelden van vrouwelijk naakt. Als bekroning werd een 17e-eeuws beeld van Karel de Grote aangeschaft.

Conclusie

Ook bij deze onderzoeken is in alle aspecten het bijzondere karakter van het Provinciehuis gebleken. Zo heeft de in oorsprong 16e-eeuwse oostvleugel zijn huidige vorm voornamelijk gekregen bij de restauratie van 1898/1900. Daarbij is gebruik gemaakt van 16e- en 17e-eeuwse constructieprincipes en motieven, echter zonder dat een reconstructie van een historische situatie is nagestreefd. Daarbij was het architectonisch beeld belangrijker dan de authenticiteit van het materiaal. Zelfs is het zo dat authentiek historisch bouw materiaal op een aantal plaatsen heeft moeten wijken voor nieuw materiaal in historiserende vormen, hetgeen kenmerkend is voor restauraties uit die periode. Daarentegen is de interieurafwerking van de Kamer van Gedeputeerde Staten uit de periode 1698/1700 nog voor het overgrote deel origineel. De toepassing van de eikenhouten wangewelven, een rijk gedetailleerde schouw en hoge wandbetimmeringen onderstreept het representatieve en bijzondere karakter van deze ruimte. In het gebouw zijn verder nog enige bijzondere schouwen aanwezig, waaronder een schouw van Matthias Kruijff uit 1686 in de Statenzaal.

Het archiefgebouw (1880, J. van Lokhorst) heeft belangrijke historische waarden, omdat de opbouw en de constructie de toenmalige inzichten over brandvrije en efficiënte archivering duidelijk illustreren. Het voorgebouw (1914, J.A.W. Vrijman) is uitgevoerd in de stijl van de Groninger Renaissance, waarmee het Provinciebestuur getuigenis gaf van een lange bestuurlijke traditie. De conciërgewoning in dit gebouw heeft een authentieke gevel uit 1599, die na sloop in 1893 lange tijd in opslag had gelegen. Deze zandstenen gevel wordt gezien als één van de zuiverste renaissancegevels in Nederland. Vermoedelijk is de gevel in Emden besteld en vervaardigd en in Groningen voor een ouder huis gemonteerd.

Literatuur:

- Hermus, J., *Het Provinciehuis van Latijnse school tot bestuurscentrum*. Groningen, 1987.
Schmidt, V.M., 'Deugdzaamheid voor de buitenwacht: de gevel van het huis Cardinaal te Groningen' in: *Bulletin KNOB 1992-1*. Zutphen, 1992.
Stenvert, R., C. Kolman, B. Olde Meierink en S. Broekhoven, *Monumenten in Nederland, deel Groningen*. Zeist/Zwolle 1998.

13. Schmidt 1992, 15-20.